

Plynová diplomacie Ruské federace

Petr Strejček¹

Abstract: *Gas Diplomacy of the Russian Federation.*

The usual interpretation of the European vector of Russian foreign policy in Czech periodicals and publications is typically focused on EU-Russian energy dialogue and criticism of the Russian Federation for not wishing to join European conventions (especially the Energy Charter) and for using Russia's natural resources as a tool for furthering its foreign policy interests. Another focus is the energy strategy of European Union states, which are unable to present a unified response to the Kremlin. Commonly, texts devoted to the issue mostly ignore interpretations of the interests and arguments of the Russian Federation, or simplify the situation. The reality is certainly more colourful and more dimensional than the picture presented in such texts.

Key words: *European Union, Gas industry, Interests, Kremlin, Natural gas, Pipelines, Policy, Reforms.*

Úvod

Následující článek je pokusem o detailnější pohled na rozhodovací možnosti a limity ruské administrativy v plynové politice směrem do Evropy. Autor si obsahem článku klade jeden cíl – argumentačně obhájit názor, že ne Evropská unie (odběratel), ale naopak Ruská federace (dodavatel) je životně závislá na obchodu se zemním plynem. Text snad zaplní mezeru v české debatě o energetické bezpečnosti o ruskou pozici² a snad přivede auditorium k myšlenkám o některých stereotypch, které se o ruském zneužívání plynu objevují. Druhým autorovým cílem je pokus o nalezení nejen možností tzv. „Pipeline Diplomacy of Russian Federation“, ale také pokusem o nalezení její reálné limitace. Ekonomická stránka energetického dialogu mezi Ruskem (Gazpromem) a Evropou (odběrateli) je klíčovou skutečností, která vztah nejvíce ovlivňuje, ale také stránkou, která je obvykle zmiňována v menším rozsahu než politické konsekvence. V závěrečné části proto budou interpretovány dle autora nejdůležitější ekonomické a politické limitace vztahu Ruské federace a Evropské unie, včetně některých historických a politických událostí v Evropě.

Stat' je sestavena ze čtyř částí. První blok přibližuje problémy a realitu systému ruské domácí těžby i procesy spojené s ruskými nákupy zemního plynu v zahraničí. Následně je pozornost věnována prodejm stejné komodity v Rusku i v Evropě a část je uzavřena

¹ Kontakt: Ústav teritoriálních studií, Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno – Černá Pole; e-mail: strejcek@mendelu.cz.

² Jedná se o běžné odborné výstupy nebo i vědecké publikace – například sborník *Evropská energetická bezpečnost* (2008).

ekonomickým srovnáním příjmů z obchodu. Druhá pasáž se věnuje energetickému dialogu EU – Rusko, přičemž je zdůrazněn postoj a argumentace Ruské federace. Ve třetí části jsou přiblíženy změny a reformy, které byly v posledním desetiletí v plynářském sektoru Ruské federace provedeny. Pohled bude zaměřen také na restrukturalizaci ve státě ovládané firmě Gazprom. Autor považuje zhodnocení situace na ruském trhu s plynem za podstatné pro syntetickou analýzu v závěru. Poslední, závěrečná pasáž bude vedena formou polemiky nad ekonomickými faktory a postoji nejen EU, ale i nad situací Ruské federace (dále RF).³

1. Základní struktura ruského systému zásobování plynem

Gazprom produkuje 17 % zemního plynu ve světové produkci a ošetřuje svůj nejdůležitější trh především v Evropě, přitom neméně důležitým cílem společnosti je plynulá saturace domácí sítě. Statistiky Gazpromu rozdělují svoje zákazníky do několika skupin, přičemž EU jako celek se v nich zatím neobjevuje. Gazprom v tomto případě sleduje terminologickou praxi ruské zahraniční politiky a odběratele dělí na státy Společenství nezávislých států (dále SNS) a Baltické státy (připomíná „blízké zahraničí“) a „Far Abroad countries“⁴, což jsou státy Evropy včetně Turecka (Gazprom Annual Report 2008: 47). Poslední skupinou jsou samozřejmě domácí odběratelé. Následující tabulka přibližuje hodnoty produkce, kterých Gazprom dosahoval v minulém období a které budeme předpokládat jako limitní pro nutnou budoucí těžbu.

Tabulka č. 1. Produkce zemního plynu firmy Gazprom (mld. m³/rok).

Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Produkce	512	526	548	553	555	556	549	550	462

Zdroj: Gazprom Annual Reports (2001 až 2009).

Z tabulky je patrné, že v roce 2009 došlo k poklesu produkce z důvodu nedostatečných odběrů doma i v zahraničí způsobených ekonomickou situací ve světě. Současné možnosti RF v zásobování EU zemním plynem jsou však mnohými experty často zpochybňovány (Kirk 2008; Energy Tribune 2006). Je zmiňováno především neotevírání nových ložisek⁵, neinvestování do

³ Autor považuje za nutné zdůraznění, že jakkoliv text může působit, nejde o obhajobu pozic a politiky Ruské federace. Obecným autorovým přáním je přispění za pomoci faktů i analytických postřehů k relevantní debatě o energetické bezpečnosti v evropském prostoru. Do závěrů nejsou zahrnuty jiné regiony.

⁴ Termíny blízké a daleké zahraničí přinesl do ruské zahraniční politiky Andrey Kozyrev v polovině 90. let, a jsou tak „připomenuty“ bývalé sféry Sovětského Svazu.

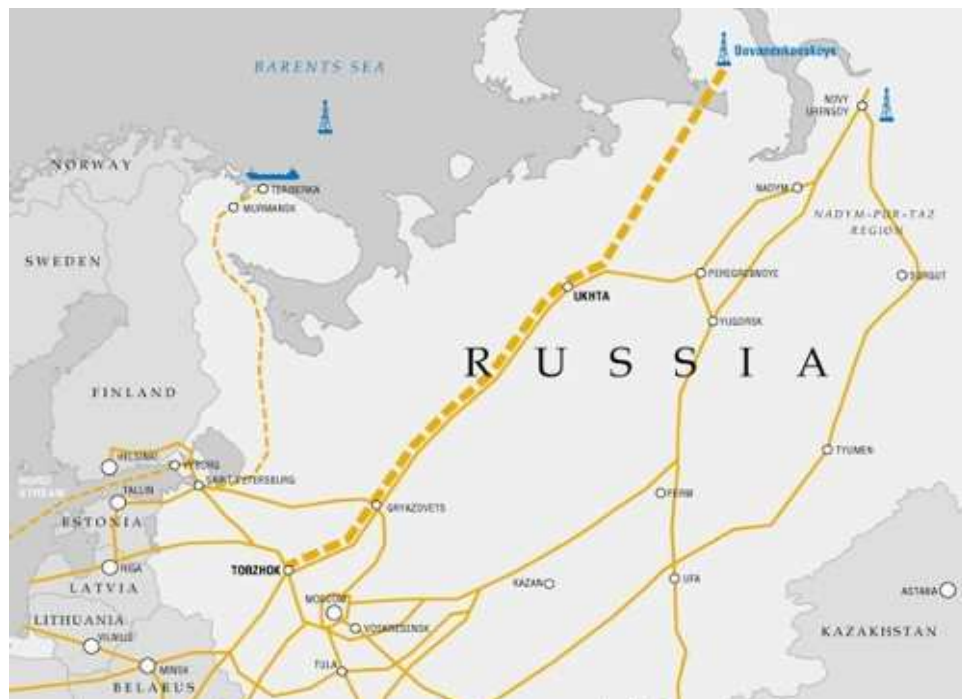
⁵ Příčiny současných problémů s neotevíráním ložisek musíme však vidět v časovém zpoždění, které je důsledkem ekonomické situace v RF v 90. letech minulého století. V tomto období Gazpromu takřka nikdo na domácím trhu za

nových projektů a obecně klesající trend těžby. Než začneme hovořit o zemním plynu jako o možném nástroji zahraniční politiky v rukou RF, podívejme se na skutečný stav těžby plynu v zemi, strukturu a praxi ruských producentů a příjmy plynoucí z těžby plynu.

Faktem zůstane, že u dosud klíčových ložisek plynu firmy Gazprom míří trend těžby opravdu směrem dolů. Největší ruská ložiska zemního plynu jsou alokována především v oblasti tzv. Západní Sibíře a čtyři největší zdroje (Yamburg, Urengoy, Medvezhye a Zapolarnoye) pokrývají nyní 70 % produkce Gazpromu. Svůj „peak“ mají za sebou a jejich produkce klesá (graf č. 1) s výjimkou ložiska Zapolarnoye, které bylo uvedeno do provozu roku 2001. Firma Gazprom pracuje na otevření nových zdrojů (Bovanenka, Kharasev, Kruzenshtern, Tambey) především na poloostrově Yamal a měla by být postupně uvedena do provozu v roce 2012 (Stern 2005: 14). Nynější strategií Gazpromu je vyrovnání propadu současných pátečních ložisek Západní Sibíře dodávkami z Yamalu a to především díky finančně efektivnímu využití stávající infrastruktury. V současné době realizovaný a pro Gazprom klíčový projekt plynovod Bovanenka – Ukhta navazuje na již stávající energovody a vytváří spojení s oblastí Yamalu (mapa č. 1). První plyn bude novým koridorem proudit nejpozději do konce roku 2012 a bude vyrovnávat klesající trend produkce ložisek Západní Sibíře.

plyn neplatil. Společnost tak byla nucena svoje pohledávky kapitalizovat nebo docházelo k výměnnému obchodu. Finanční situace se zlepšila až počátkem nového milénia, kdy ruské firmy začaly opravdu dluhy splácet a Gazprom tak mohl začít investovat do nových projektů (VEMEX).

Mapa č. 1. Výstavba plynovodní trasy Bovanenka – Ukhta.

Zdroj: Gazprom, <<http://www.gazprom.com/production/projects/mega-yamal/>>.

Seriózní predikce (graf č. 1) produkce nových ložisek Yamalu již zahrnují a hovoří o stabilitě dodávek firmy Gazprom pro období do roku 2020. Pro rok 2015 je plánována těžba do 615 mld. m³ a na rok 2020 se čeká nárůst na 670 mld. m³ (VEMEX).

Pokud hovoříme o těžbě zemního plynu v RF, nesmíme opomenout fakt, že dobýváním plynu se nezabývá pouze polostátní firma Gazprom, ale i další tzv. nezávislí těžaři. Tyto firmy můžeme rozdělit do dvou hlavních skupin. Zprvce se jedná o naftařské společnosti, které se při těžbě ropy sekundárně zabývají i dobýváním zemního plynu (Rosneft, TNK-BP, Lukoil, Sibneft, Sidanco...), a zadruhé jsou to firmy, které se specializují pouze na dobývání plynu (Itera, Novatek a Nortgaz...).⁶ Gazprom je evidentně majoritním producentem zemního plynu v RF a nezávislé firmy pokrývají přibližně 10 % veškeré ruské produkce (Heinrich, Kusznir 2005: 3), výhledově (2011 až 2020) je predikován nárůst až na 17 % podílu (EIA 2009). Produkce těchto firem bude na ruském trhu posilovat a „nezávislí“ získávají vysokou legislativní podporu. Ruská vláda již spustila radikální reformy (první změny od roku 1998), jež pozici nezávislých těžařů posilují (Stern 2005: 179-184). Jedná se zejména o právní opatření směrem k rovnému využívání tranzitní soustavy (patřící Gazpromu) uvnitř RF. Od počátku nového milénia narůstá podíl třetích stran v hodnotách přepraveného „nezávislého“ plynu centrální soustavou a pohybuje se nad 100 mld.

⁶ Novatek, Rosneft a TNK-BP tvoří 80 % produkce nezávislých těžařů plynu v RF (Blagov 2009).

m³ plynu ročně (Oil & Gas Eurasia 2008) a Jonathan Stern z oxfordského institutu pro energetická studia například předpokládá, že nezávislí producenti budou těžit v roce 2020 v RF 125 až 210 mld. m³ plynu (Stern 2005: 209).

Třetím elementem ruského plynového matrixu⁷ jsou dodávky ze Střední Asie. Gazprom odebírá přebytečný plyn v oblasti kaspického regionu a vyjednává s každou zemí samostatně. S plynovou diplomacií v oblasti začala počátkem milénia nejprve ruská vláda, která vytvořila příznivé podmínky pro Gazprom. Gazprom nyní odebírá neprodaný plyn především z Kazachstánu, Uzbekistánu, Turkmenistánu a nově i z Ázerbájdžánu.⁸ Tabulka č. 2 zaznamenává roční přehledy o odebraném množství plynu z regionu.

Tabulka č. 2. Gazpromem nakoupený plyn ve Střední Asii (mld. m³).

Rok	2005	2006	2007	2008	2009
Turkmenistán	3,8	41,0	42,6	42,3	11,4
Uzbekistán	8,2	9,3	9,6	14,2	15,4
Kazachstán	6,0	7,2	8,5	9,6	10,0
Ázerbájdžán	-	-	-	-	0,5

Zdroj: Gazprom (údaje do roku 2008) a VEMEX (údaje 2009).

Diplomatickým problémem se pro RF stal pokles nákupů plynu v roce 2009 v Turkmenistánu, který byl způsobený nízkými odběry v Evropě a také poruchou na plynovodním potrubí. Samotná vyjednávání ve Střední Asii jsou specifická a nejsou jednoduchá, zvláště v případech, ve kterých se jedná o záležitosti snižování odběrů. V případě Turkmenistánu došlo dokonce k diplomatické potyčce mezi Kremlem a Ašchabadem a k obviněním za způsobení výbuchu (dne 09. 04. 2009)⁹ energovodu z důvodu nedostatečného varování při odstávce potrubí (Eurasianet 2009). V roce 2008 nakoupil Gazprom celkem 66, 1 mld. m³ plynu ve Střední Asii, zatímco o rok později takřka o polovinu méně¹⁰ – 37, 3 mld. m³. Nákupy zemního plynu v zahraničí jsou tak třetím doplněním v ruském portfoliu pro následnou strategii prodeje.

⁷ Termín „Ruský plynový matrix“ použil Jonathan Stern pro přirovnání k ruské plynové bilanci. Na straně zdrojů stojí produkce Gazpromu, produkce nezávislých těžařů a dodávky ze Střední Asie. Strana odběrů je složena z domácí spotřeby, spotřeby zemí SNS a Pobaltí a spotřeby zemí Evropy (Stern 2009: 4).

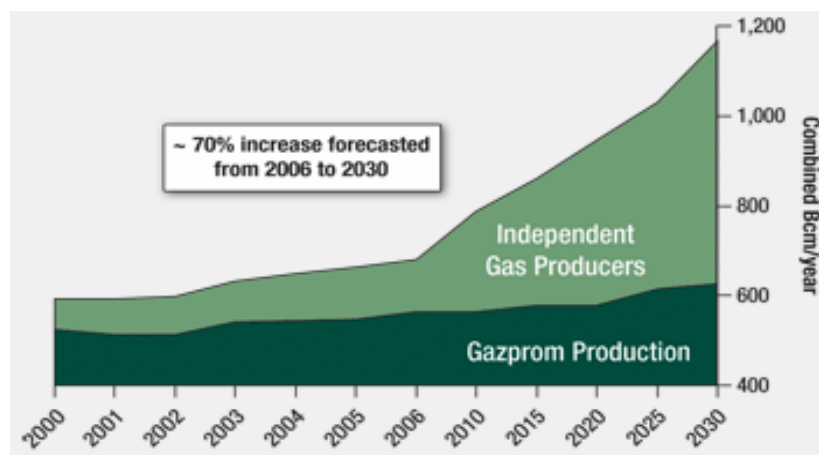
⁸ Země Kazachstán, Uzbekistán a Turkmenistán kromě vlastní spotřeby dodávají od roku 2009 plyn do Číny, Turkmenistán i do Íránu a Ázerbájdžán do Turecka.

⁹ Turkmenistán obviňuje Gazprom, že varování přišlo velmi krátkou dobu před odstávkou a že turkmenští plynaři neměli dostatek času k vlastní redukci dodávek (Daly 2009).

¹⁰ Za poklesem stojí také nedostatečný odbyt v Evropě z důvodu ekonomické recese.

Kompletní údaje o celkové ruské produkci a nákupech plynu se skládají ze tří položek. Jedná se o těžbu Gazpromu, produkci nezávislých producentů a nákupy plynu ve Střední Asii prováděné Gazpromem. Objektivní predikci z nezávislého a důvěryhodného zdroje o stavu uvedené trojčlenky a jednotlivých objemech do roku 2020 přibližuje graf č. 1.

Graf č. 1. Struktura a předpokládaná výše ruské produkce plynu do roku 2030.

Zdroj: <<http://www.energytribune.com/articles.cfm/379/Russia-A-Critical-Evaluation-of-its-Natural-Gas-Resources>>.

Na základě výše uvedených informací můžeme konstatovat a nezávisle vycházet z faktu, že RF bude v schopna v nejbližších deseti letech pokrýt jak vlastní, tak evropskou poptávku po zemním plynu (graf č. 1). V závěru této kapitoly bude ještě vhodné přiblížit a porovnat ekonomické výnosy z prodeje plynu na domácím trhu a v zahraničí. Jediným a takřka monopolním exportérem plynu z RF je Gazprom, který prodává plyn prostřednictvím dceřinné firmy Gazexport. Zajímavá budou pro porovnání čísla objemů a plateb u domácí spotřeby a ve stejné kategorii u dodávek směrem do Evropy.

Tabulka č. 3. Přehled výše dodávek zemního plynu a příjmů z jednotlivých regionů.

Region	2008				2009			
	Prodeje mld. m ³	Prodeje plynu dle regionů %	Tržby v mld. rublů	Příjmy dle regionů	Prodeje mld. m ³	Prodeje plynu dle regionů %	Tržby v mld. rublů	Příjmy dle regionů
RF	287,0	50,6	474,0	22,7	262,5	54,3	495,0	25,1
SNS	96,5	17,0	356,0	17,0	67,7	14,0	371,0	18,8
Evropa	184,4	32,4	1.260,0	60,3	152,8	31,7	1.103,0	56,1
Celkem	567,9	100,0	2.091,0	100,0	483,0	100,0	1.969,0	100,0

Zdroj dat: *Gazprom Annual Report (2008 a 2009)*.

Z výše uvedené tabulky vyplývá několik skutečností. RF do jiného regionu než evropského plyn zatím v takovém množství nedodává¹¹ a předpokládá se, že ve střednědobém horizontu se situace nezmění. Dalším poznatkem je značné cenové rozpětí mezi domácími a zahraničními dodávkami. I když ceny za plyn v RF díky cenovým reformám vlády pomalu rostou, majoritním příjmem Gazpromu (a potažmo ruského rozpočtu) jsou platby právě z Evropy. Státy EU jsou exkluzivními a bonitními odběrateli ruského plynu. Gazprom je evidentně závislý na odběrech z EU a jakákoliv nestabilita v nákupech může znamenat nepříjemnosti nejen pro firmu samotnou, ale i pro samotný rozpočet RF. Problém se dále posouvá do diplomatické roviny, kdy je Kreml nucen řešit jak zvyšování (do roku 2008), tak problematické snížení dodávek ve státech Střední Asie¹² (2009). Pro EU se přímo otevírá prostor, ve kterém může být rozvinutá diverzifikovanější energetická politika (nebo alespoň její hrozba) nástrojem pro vyjednávání s Moskvou.

2. Plynová diplomacie Ruské federace a Gazpromu v Evropě

V období bipolárně rozděleného světa začal Svaz sovětských socialistických republik (dále SSSR) dodávat plyn do střední Evropy koncem 60. let (1967 do ČSSR) plynovodem Bratrství. První dodávky do západní Evropy proudily počátkem 70. let minulého století, například v roce 1973 do SRN (1972 do Rakouska). V tomto období se ČSSR stala tranzitní zemí a dodávky procházely novou soustavou Transgas (ČPU 2007). V 80. letech byla zamýšlená výstavba nových plynovodů směrem ze SSSR do západních zemí¹³ silně zpolitizována administrativou R. Reagana a v letech 1981 a 1982 byly vydány dvě prezidentské direktivy, které zabráňovaly exportu energetických technologií do SSSR (FAS: NSDD 24 1982 a FAS: NSDD 41 1982). K podobným krokům byly americkou administrativou s neúspěchem nabádány i ostatní země tehdejší západní Evropy (Luňák 1997: 310-312; Kennedy 1996: 496). Faktem zůstane, že plynovody (i ropovody) směrem ze SSSR do západní Evropy byly úspěšně vybudovány a až do současnosti byl SSSR a nyní RF spolehlivým energetickým dodavatelem. Po rozpadu SSSR (prosinec 1991) převzala RF veškeré diplomatické závazky směrem k Evropě. Úlohy na ruské straně tak byly postupně

¹¹ V roce 2009 začal Gazprom dodávat malé množství LNG z terminálu na poloostrově Sachalin do Japonska. Čína dostává od roku 2009 ročně 40 mld. m³ z oblasti Střední Asie a soustředí se především na diverzifikaci dodavatelů LNG. Naopak RF si je vědoma, že postavením plynovodu do Číny se (po vysoké investici) odsoudí k závislosti na jednom zákazníkovi. Stejně tak k silnějšímu průniku na pacifický trh LNG chybí RF početnější flotila LNG tankerů.

¹² Tuto situaci dokládá právě zmíněný konflikt s Turkmenistánem, který byl nucen následně snížit dodávky do RF.

¹³ Jednalo se ještě o následky ropných krizí z let 1973 a 1979. Tehdejší země západní Evropy chtěly „diverzifikovat“ své energetické potřeby směrem od Středního Východu a jednou z variant byl SSSR.

rozděleny; zatímco Kreml vede s EU obecnou politickou agendu, Gazprom vyjednává o dodávkách zemního plynu, a to s každou odběratelskou zemí samostatně.

Pokud se podíváme na rámec vyjednávání EU a RF, můžeme hovořit o pravidelných summitech EU – Rusko. V souvislosti s tématem tohoto příspěvku bude prioritou i symbolikou vztahu právě stav a stanoviska obou stran ve vyjednávání o Smlouvě Energetické charty. Samotná organizace Konference energetické charty (dále jen Konference) byla formálně založena v prosinci 1991 v Haagu a jejím cílem je vzájemně výhodná spolupráce zúčastněných zemí v oblasti energetiky primárně v oblasti Eurasie.¹⁴ Pětičlennému generálnímu sekretariátu (sídlo v Bruselu) nyní předsedá André Mernier, bývalý belgický důstojník a mezi jiným také dřívější ambasador v Moskvě. Jeho zástupcem je Vladimír Rakhmanin, ještě za sovětských dob odborník ministerstva zahraničí SSSR pro Dálný východ, také sekretář velvyslanectví v Číně a v USA, následně v letech 2000–2002 vedoucí prezidentského protokolu (Energy Charter 2010). Energetická charta má nyní 52 signatářů (například Austrálie, Belgie, RF nebo Norsko), 24 pozorovatelských států (například Kanada, Írán, Nigérie, Katar, USA nebo Venezuela) a 11 institucionálních pozorovatelů (například ASEAN, EBRD, OECD, WB nebo WTO). Vyústěním snah Konference se stal podpis Smlouvy o energetické chartě¹⁵ (dále jen Smlouva) a k signování některými účastníky došlo v prosinci roku 1994. RF na zasedání Konference dokumenty podepsala, avšak ruská Duma neratifikovala Smlouvu s prováděcími protokoly. RF je tedy nadále členem Konference, ale Smlouva pro Kreml nevstoupila v platnost. Důvody, kterými ruská strana svůj postoj omlouvá, jsou signifikantní pro celý evropsko-ruský energetický spor a stojí za bližší interpretaci. Neochota Kremlu k podepsání Smlouvy je médiu prezentována jako umíněnost a nechť k zodpovědnému podílu na globální energetické bezpečnosti. Rusko však argumentuje tím, že Smlouvu nepodepsalo také Norsko, Alžír, Indonésie, Írán, Irák, Katar, Kanada, Nigérie, USA, což jsou po Rusku další alternativní dodavatelé zemního plynu (i ropy) do EU¹⁶ (Yazev 2009: 6). Dalším argumentem prezidenta Ruské plynářské asociace Valerie Yazeva je povaha a struktura Smlouvy, která zasahuje odpovědnost suverénních států. Yazev by raději viděl podobnou dohodu pod gescí OSN a mezinárodního práva (Yazev 2009: 6). Stejně tak dle Yazeva

¹⁴ Myšlenku o založení Energetické charty přednesl holandský premiér Ruud Lubbers na zasedání Evropské rady v Dublinu v roce 1991.

¹⁵ Smlouva zahrnuje především oblasti obchodu s energiemi, transitní podmínky, ochrany investic, energetické výkonnosti, ekologie a řešení vzájemných sporů.

¹⁶ Největšími dodavateli plynu do EU jsou Rusko, Norsko, Alžír, Nigérie a Libye (Eurostat 2008: 32).

se ruské (a ukrajinské) členství v Konferenci stalo neúčinným v tak praktických případech jako byly rusko-ukrajinské¹⁷ plynové krize (2006, 2009)¹⁸.

Sporných bodů v energetické agendě je více. V počátku nového milénia Evropská komise (dále EK) uvažovala o pokusu omezit dlouhodobé kontrakty na dovoz plynu, což by bylo velmi nevýhodné pro těžbařské firmy. EK šlo o vytvoření prostoru pro další hráče (obchodníky) na trhu a vytvoření konkurenčnějšího prostředí. Yuriy Komarov si na severomořské konferenci v Norsku v reakci na aktivitu EK položil otázku, jakým způsobem budou financovány superobří projekty v zemích s nízkým investičním ratingem (Stern 2005: 131). Komarov tak narážel na fakt, že Rusku je vyčítáno, že v zemi nevytváří tržní podmínky pro dlouhodobé investice, ale na druhé straně samotná EK připravuje legislativu, která znemožní zajištění dlouhodobých akcí (nejen v Rusku).¹⁹ Spor o dlouhodobé kontrakty (dále DDK) zatím vyznívá neutrálně. EK si důležitost DDK uvědomuje, ale jejich podíl by neměl být vysoký – stejně jako doba jejich trvání. EK však blíže koncepci nedefinuje (Buchan 2009: 30).

Další argument poskytl ještě v roce 2006 na květnovém summitu EU – Rusko prezident Putin, který hovořil o nesouměřitelnosti ruských a evropských energovodů (délkou i kapacitně) i zdrojů. V případě zvýšení podílu zahraničních investorů v zemi by měla být RF kompenzována v jiných oblastech. Takřka všechna vzájemná setkání EU – RF po neúspěchu s Energetickou chartou se věnují spolupráci na tzv. Tranzitním protokolu, který by více uvolnil přístup k ruské přenosové soustavě a stanovil závazná pravidla. V případě, že by byl maximálně liberalizován provoz ruského plynovodního systému, mohli by dodavatelé ze Střední Asie prodávat svůj plyn v Evropě, což by naopak mohlo fatálně postihnout ruské objemy i ceny (Euractiv 2006), a Rusko považuje právě takovou možnost za ohrožení vlastních zájmů. Tranzitní a plynovodní soustava v RF patří společnosti Gazprom, která se stala 9. prosince 2005 změnou zákona v ruské Dumě firmou s nadpoloviční účastí státu 51 % (Tsirelson 2009: 19).

Nejen ruské, již vybudované plynovody, ale i evropské, nově chystané energovody jsou problematickým tématem v agendě EU – Rusko. Evropa a Ruská federace rozdílně používají pojem diverzifikace dodávek. Zatímco některé státy EU by rády diverzifikaci rozšířily varietu dodavatelů zemního plynu nebo i o jiné energetické zdroje, Gazprom a RF pracují na rozšíření

¹⁷ Ukrajina je členem Konference i signatářem Smlouvy (právní účinnost od 27. ledna 1999).

¹⁸ Po událostech v lednu 2009 se přímo RF a EU v listopadu 2009 dohodly na mechanismu včasného varování (European Commission 2010).

¹⁹ Otevření nového ložiska je mnohamiliardovou záležitostí. Investiční banky, které na takové projekty poskytují prostředky, požadují samozřejmě záruky návratu. Těmi doposud byly právě dlouhodobé kontrakty. V tomto sporu s EK není pouze Gazprom, ale i ostatní těžbařské firmy (Royal Dutch Shell PLC 2006: 2).

počtu transportních tras a počtu odběratelů.²⁰ Ruský rozpočet je na příjmech ze zemního plynu existenčně závislý a Gazprom i Kreml nechťejí ohrožovat stabilitu dodávek směřujících do Evropy bilaterálními, platebními i politickými spory s Ukrajinou nebo Běloruskem. Především Gazpromem započatá výstavba plynovodu Nord Stream²¹ v Baltském moři a plánovaná výstavba plynovodu South Stream²² směřujícího na jihovýchod Evropy tak zapadá do koncepce dodavatele, tedy diverzifikace odběratelů a diverzifikace tras. Ruská „pipeline diplomacy“ je samozřejmě kontroverzní aktivitou zvláště pro ty tranzitní země, které jmenované plynovody budou obcházet (především Ukrajinu a Polsko). Ruské aktivity v Evropě jsou namířeny primárně ke spolupráci s těmi velkými zeměmi EU, které jsou exkluzivními spotřebiteli ruského plynu a jejichž energetické firmy jsou ochotny spolupracovat s Gazpromem na evropských energovodech. Rusko má svůj energetický komplex pod kontrolou a využívá egoismus evropských zemí při hledání strategických partnerů mezi samotnými odběrateli v EU (Prtina 2008: 127). Plynárenský business je lukrativní a stává se ještě lukrativnějším pro firmy, které pomáhají Gazpromu dokončit monopolní obsazení na evropském trhu s plynem.²³

Jelikož energovodní infrastruktura byla donedávna plně v kompetenci národních států, je EU energeticky regionalizovaná, zvláště v zásobování zemním plynem. Například některé země jihozápadu Evropy neodebírají ruský plyn vůbec a opačným směrem závislost na východním dodavateli zesiluje – v některých státech východní Evropy až na stoprocentní hodnotu (Illkya 2008: 89). Je tedy přirozené, že každá země EU přistupuje k řešení diverzifikace dodávek zemního plynu a ke vztahu s RF rozdílně. Společná energetická politika EU, formálně ustavena v březnu 2006,²⁴ vzniká pomalu a je stále v gesci jednotlivých států. V primární legislativě EU jsou směrem k energetice formulovány čtyři obecné cíle (zajištění trhu s energiemi, zajištění bezpečnosti dodávek, zvyšování energetické účinnosti a úspor, podpora propojování energetických sítí), přičemž legislativa se nedotýká práva členského státu pro stanovení podmínek

²⁰ Dodavatel a odběratel vnímá diverzifikaci dodávek rozdílným způsobem, k problematice viz Prtina 2008: 123.

²¹ Projekt firem Gazprom a německých BASF a E.ON.

²² Projekt firem Gazprom a italské ENI, předběžné smlouvy podepsala již i francouzská EDF (Gazprom 2010a). V oblasti plynovod soupeří s evropským projektem Nabucco, který podporují především státy střední a východní Evropy.

²³ Výměnou za účast na těžebních projektech v Rusku (například italské ENI a ENEL v projektu SeverEnergia nebo s německým E. ON a BASF v projektu NEGP) či výměnou za status „plynových křižovatek“ (Rakousko, Německo) v Evropě (Gazprom 2010b).

²⁴ Přijetí Zelené knihy: Evropská strategie pro udržitelnou, konkurenceschopnou a bezpečnou energii. Dokument byl přijat EK dne 08. 03. 2006.

využití, volby nebo skladby svých energetických zdrojů (Smlouva o fungování Evropské unie, Hlava XXI, čl. 194). V takto vágně nastavených podmínkách nic nebrání Gazpromu ve vyjednávání v každé evropské zemi samostatně, a připravit si tak maximálně výhodné podmínky pro obchod. Následně je velmi těžké prosazovat jednotnou unijní diverzifikační strategii. Taková praxe je kritizována státy, které jsou v komoditě zemního plynu silně závislé právě na ruských dodávkách – jedná se především o Polsko, Pobaltské státy a ČR. Uvedené země svoje výhrady směrem k Bruselu interpretují jako obavu z budoucího možného zneužití energetické závislosti na Kremlu. Nejednotnost evropské energetické politiky a rozdílné přístupy členských států EU byly a jsou předmětem mnoha bezpečnostních, vědeckých i technických textů.

3. Domácí politika Kremlu a Gazpromu

Do oblasti rozhodování v zahraniční politice Kremlu i společnosti Gazprom spadá i ohled na domácí sektor spotřebitelů. V Rusku žije 2,5 % světové populace, přičemž je v této zemi prokázáno 45 % světových zásob zemního plynu, 13 % světových zásob ropy, 23 % světových zásob uhlí, 14 % světových zásob uranu a samotná RF produkuje 10 % světové energie z primárních zdrojů. Uvedená čísla jsou impozantní, ale i přesto se ruská energetika potýká s několika problémy. A jedním z největších je celková energetická účinnost v zemi. Rusko v těchto ohledech zaostává dvojnásobně za USA a 2,3krát za EU a Japonskem (RREEP 2007: 3). Zmíněný stav je zapříčiněn několika faktory, tím objektivním jsou přírodní podmínky (nízké teploty) a rozsáhlost země, ve které se jen na provoz sítí (včetně ztrát) spotřebovává 6 až 10 % energie (dle odvětví). Dalším problémem je struktura ruského ekonomického prostoru, pro který je typické široké obsazení primárního sektoru (60 %). Naopak s minimem podílu v obsazenosti v oblasti služeb. Při dalším zaostření zjistíme, že většina strojového vybavení, nemovitostí, výrobních prostředků a pracovních metod pochází ještě z dob Sovětského svazu a jsou zastaralé. Ruská vláda si je těchto nedostatků plně vědoma a sleduje několik strategických cílů. Jedná se v první řadě o energetickou bezpečnost země, zadruhé o zlepšení energetické efektivity v ekonomice, zatřetí o rozpočtovou efektivnost energetického sektoru a začtvrté o zlepšení ekologických přístupů v energetice (ИПФ 2009: 10-11). Ruská vláda drží v rukou několik mechanismů, jak prosazovat svoji vizi energetické efektivity. Jde o vytvoření racionálního tržního prostředí (legislativně), efektivní management státu v oblasti přírodních zdrojů, vyspělé technické normy i standardy a podpory strategických iniciativ. Energetická efektivnost je opravdu

bolavým místem ruské ekonomiky, jeden příklad za všechny je velmi výmluvný – vypočtené roční energetické ztráty RF by plně pokryly roční celkovou spotřebu Francie (Foxbusiness 2010).²⁵

V kontextu tohoto článku se zaměříme na reformy spojené s oblastí těžby a distribuce zemního plynu. Jedná se především o cenovou politiku vlády RF, změny organizace trhu, reformy v přístupu k centrální přenosové soustavě a v neposlední řadě o změny v managementu a organizaci státní firmy Gazprom.

Zemní plyn je zatím nejlevnějším primárním médiem v RF pro výrobu jakékoliv energie (Gazpromquestions 2010a), tato skutečnost však s sebou nese pozitiva i negativa. Ekologičnost zemního plynu a přechod od uhlí spalujícího energetického sektoru vytváří pro tuto komoditu skvělé podmínky do budoucna i v RF. Problematictější skutečností se však jeví současná ne hospodárnost ve spotřebě jak domácností, tak i v průmyslu. Většina ruských domácností žije v nemovitostech, jejichž stáří se pohybuje mezi 20 až 50 lety a při jejichž výstavbě se na energetická kritéria nehledělo. Situaci umocnily dlouhodobě nízké ceny plynu, které nenutily spotřebitele k přemýšlení o regulaci, úsporách a už vůbec ne o výdajích směrem k alternativním zdrojům. Vláda RF má v současnosti v tomto směru několik alternativ vedoucích ke zlepšení stavu, jsou jimi cenové reformy, investiční programy a dialog s veřejností (osvěta).

Cenové reformy jsou nezbytnou a primární součástí změn. Již v roce 1997 bylo území RF rozděleno do sedmi cenových pásem, ve kterých se odrážely především náklady na transport plynu, a od stejného roku se ceny zemního plynu kontinuálně zvedají.²⁶ V roce 2005 bylo sedm zón rozšířeno na dvanáct a cílem ruské vlády bylo srovnat v roce 2010 ceny plynu se všemi ostatními médii (uhlí a ropa). V současnosti je vnitřní ruský trh s plynem rozdělen na regulovaný a neregulovaný, přičemž firma Gazprom dodává plyn jen na regulovaný trh prostřednictvím společnosti Mezhhregiongaz²⁷ a naopak nezávislí těžaři dodávají většinu svojí produkce na trh neregulovaný. Od roku 2007 však mezi oběma trhy funguje mechanismus, který bude neregulovanou a regulovanou část postupně spojovat. Padesát licencovaných obchodních regionálních firem má přístup na oba jmenované druhy trhů s tím, že dodavateli jim může být Mezhhregiongaz i nezávislí těžaři. V regulované části trhu, v uvedených dvanácti zónách, jsou

²⁵ Přepočteno na ekvivalent ropy a její ceny k 29. 06. 2010 je vyčíslená roční ztráta 38, 5 mld. USD.

²⁶ Například v Zóně 5 (okolí Moskvy) od 162 RUR za 1.000 m³ v roce 1998 k 600 RUR za 1.000 m³ v roce 2004 (Stern 2005: 45).

²⁷ Jedná se především o domácnosti (dvanáct zón) a státní společnosti (nemocnice, školy, úřady). Za připomínku stojí, že starší občané a váleční veteráni mají cenu plynu částečně dotovanou státem.

vytvořena cenová minima a maxima,²⁸ která budou pod dohledem Federální cenové komise postupně narovnáвана (Gazpromquestions 2010a). Liberálnější cenová politika je pro Rusko důležitá i z důvodu zahraničněpolitického tlaku. Regulované ceny a nižší ceny prodeje v zemích SNS v porovnání s cenami prodeje v Evropě jsou terčem kritiky jak ze strany EU, tak v případě vyjednávání RF o vstupu do WTO (Aslund 2003). Je evidentní, že narovnání domácích cen zemního plynu bude mít pro ruskou vládu pozitivní dopad v několika segmentech – v oblasti úspor domácností i v průmyslu, v nově otevřeném sektoru alternativních zdrojů nebo na mezinárodním poli.

Nedílnou součástí reformy v plynárenském sektoru je legislativní změna podmínek pro přenos a distribuci zemního plynu. Jak bylo řečeno výše, plynovodní soustava patří státní společnosti Gazprom a za zmínku stojí technické údaje. Jedná se o soustavu 159.500 km v délce potrubí, 219 kompresních stanic a 25 podzemních zásobníků plynu s kapacitou 65,2 mld. m³ (Gazpromquestions 2010a). Počátky přístupu třetích stran (1998), tedy nezávislých těžařů k centrální soustavě byly problematické. Nebyl vytvořen jednotný sazebník pro přenos plynu a každý vstup a výstup zemního plynu, který neprováděla firma Gazprom, byl ošetřován samostatnou smlouvou. Taková praxe vedla k vysoké byrokratizaci i nestejnosti kontraktů a business byl nepředvídatelný.²⁹ První větší změny v oblasti přenosu zemního plynu nastaly v roce 2004, kdy z dřívější Federální energetické komise vznikla Federální tarifní služba (dále FTS), která byla podřízena přímo premiérovi RF (Stern 2005: 180). Ve stejném roce byla připravena první tarifní legislativa pro přenos plynu, která byla následně novelizována v roce 2006 (RF: DRF 332). Faktem zůstane, že tarifní podmínky regulované prostřednictvím FTS jsou platné pro firmy, které nejsou žádným způsobem spojeny s firmou Gazprom (RF: DRF 332). Metodika výpočtu ceny za přepravu je dána pomocí dvou hlavních kritérií: cena za přepravu 1.000 m³ zemního plynu na 100 km a cena energie potřebné na „výtlak“ pro pohyb média potrubím.³⁰ FTS upravuje ceny dle uvedených kritérií nepravidelně a poslední ceny byly změněny v roce 2008

²⁸ Jedná se o vytvoření prostoru pro distribuční a obchodní společnosti s možností budoucího výběru pro koncové zákazníky.

²⁹ Nezávislé firmy si například stěžovaly na nejednotné smluvní podmínky. Gazpromu naopak mnohokrát vadilo, že firmy sice označily místa vstupu a výstupu plynu, ale často se stávalo, že plyn zůstal v potrubí delší čas. Gazprom se tak ohrazoval, že plynovod neposkytuje jako skladovací prostor.

³⁰ Pro vstup nezávislých stran do centrálního potrubí existují ještě další tři kritéria: 1) potrubí centrální soustavy musí mít volnou a dostatečnou kapacitu pro přenos plynu třetí strany; 2) dodávaný plyn musí mít požadovanou kvalitu a technické specifikace; 3) třetí strana musí mít standardizované zařízení pro napojení se a vtlačení plynu do centrální soustavy (Gazpromquestions 2010b).

(Gazpromquestions 2010b). Státní firma Gazprom a dceřiné firmy se naopak starají o údržbu, chod i rozšiřování celého potrubního systému a například v roce 2008 investoval Gazprom v této oblasti 35, 8 mld. rublů. Standardizace přístupu třetích stran k centrální potrubní soustavě umožňuje nejen udržet a naplnit jednu z částí ruského plynového „matrixu“, ale na druhé straně pomáhá i tvorbě liberálnějšího trhu s plynem v RF, a je tak pomocným nástrojem cenové politiky vlády.

Posledním segmentem pro objasnění ruské domácí politiky v oblasti plynárenství je pohled na reformy v samotné firmě Gazprom. Rozsáhlé organizační změny nelze v prostorovém omezení tohoto článku popsat, podívejme se alespoň na základní rysy interních změn. Dne 30. 05. 2001 byl vyměněn management pod vedením Rema Vyakhireva a do vedoucí funkce nastoupil Alexey Miller. Nový management připravil dvě restrukturalizační fáze, které měly narovnat „zvláštní“ způsob vedení a hospodaření firmy a do budoucna zvýšit efektivitu rozhodování. V období Rema Vyakhireva, zvláště koncem 90. let, byla firma Gazprom opředená nově vzniklou strukturou neprůhledných poboček doma i v zahraničí. A naopak ve stejném období některé pro Gazprom důležité provozy byly privatizovány. Sám Vyakhirev v lednu 2000 uvažoval o rozdělení firmy, ve které by si ponechal ziskovou část a ztrátové se zbavil. Kremelská administrativa manévr odhalila a zastavila, následně po tomto incidentu začala ruská vláda dozorčí radu a představenstvo Gazpromu obsazovat vlastními lidmi³¹ (Панюшкин – Зыгарь 2008: 99-100). Firma se měla postupem času stát státem vlastněnou,³² a přírodní bohatství s tranzitní soustavou tak zůstat pod kontrolu vlády RF. Jak výměna vedení, tak majetková nadpoloviční účast ve firmě se Kremlu postupně podařila a Alexey Miller spustil již výše zmíněné dvě restrukturalizační fáze reformy Gazpromu.

V první fázi (období 2001–2003) se jednalo o prodej přebytečných, s plynárenstvím nesouvisejících dceřiných společností a naopak o zpětné nákupy dříve prodaných podílů³³ v pro Gazprom strategických subjektech. Například v prosinci 2001 koupil Gazprom zpět od firmy Itera 32 % společnosti Purgaz (Korchagina 2001), která vlastnila licence ve strategických plynových polích Gubkinsky v Yamalsko – Nenentské oblasti. V únoru 2003 nakoupil Gazprom od stejné firmy 51 % podílu ve firmě Severneftegazprom, která má licenci na plynové pole

³¹ Z dozorčí rady odešel například Viktor Chernomirdyn (Vyakhirevův spojenec) a na jeho místo nastoupil Dmitriy Medvedev (současný prezident RF) jako tehdy člen Putina prezidentského týmu a jeho pravá ruka. Dále byl členem dozorčí rady zvolen Boris Fyodorov, Vyakhirevův kritik.

³² V roce 2001 vlastnil stát v Gazpromu 38,37 % (Tsirelson 2009: 19).

³³ Mezi prodané podíly patřily i ty, které byl Gazprom nucen kapitalizovat koncem 90. let z důvodu platební neschopnosti protistran (VEMEX).

Yuzhno Russkoye,³⁴ na kterém v současnosti spolupracuje s německou firmou BASF AG. Další důležitou akvizicí byl nákup 22 % ve firmě Stroytransgaz (2003), která se zabývá výrobou komponentů a celkovým engineeringem pro těžbu plynu (Stern 2005: 191). Nákupů a prodejů podílů ve strategických firmách bylo provedeno samozřejmě více, příklady byly vybrány pro dokreslení celkového smyslu první části reformy a podobné akvizice byly následovány druhou fází firemní restrukturalizace, která začala v březnu 2004. V tomto procesu se jednalo o přeskupení divizí a provozů v samotné organizační struktuře Gazpromu. Cílem bylo dříve regionálně zaměřenou stavbu firmy rozdělit podle profesního klíče na jednotky, které budou organizovány a směřovány jen a pouze na *core-business*. Tak vznikly v roce 2004 divize zaměřené především na výzkum, těžbu, přenos, zpracování, prodej, skladování a marketing (Stern 2005: 193).³⁵ Do budoucna se uvažuje o vzniku dalších divizí, které mají být zaměřeny například na zákaznický servis, plynové čerpací stanice nebo divizi zabývající se těžbou ropy (Gazprom 2010c). Firma si na vlastních webových stránkách od reformy slibuje zefektivnění řídicího procesu, zkvalitnění práce v jednotlivých divizích a transparentnost pro třetí strany. Z výše uvedených řádků můžeme stat' uzavřít konstatováním, že ruská vláda ovládá prostřednictvím Gazpromu domácí trh s plynem a prostřednictvím postupných reform se snaží o postupnou liberalizaci tohoto sektoru. Je evidentní, že administrativa si je vědoma situace, ve které se nachází nejen energetický komplex obecně, ale uvědomuje si i pozici spotřebitelů. Navržené reformy byly již několikrát pozastaveny a opět rozběhnuty, zachování sociálního smíru v zemi je také důležitým faktorem změn.

Závěr

Uvedený text si kladl za cíl a věnoval pozornost především ruskému plynárenství, článek snad přispěje k rozšíření diskuse o energetické bezpečnosti v Evropě a informací v plynárenském sektoru RF. Politické výstupy Kremlu směrem k EU by měly být dle autora vnímány a v diskuzích interpretovány také v kontextu struktury a reformy plynárenství v RF a především podpořeny základními ekonomickými fakty. Dalším posunem by bylo nesměšování výstupů RF k zemím SNS s možnostmi stejného postupu k zemím EU.³⁶ Ruská energetika obecně není statickým odvětvím a ruská vláda plánuje komplexnější změny ve všech sektorech výroby energie

³⁴ Plynové pole Yuzhno Russkoye je zdrojem pro v současnosti konstruovaný plynovod Nord Stream.

³⁵ Například těžbu zastřešuje Gazpromdobycha, přenos zastřešuje Gazpromtransgaz, zpracování pak Gazprompererabotka...

³⁶ Stejně tak postupy k dřívějším nečlenským a nyní členským státům EU.

z primárních zdrojů. V evropské energetické debatě existuje skupina expertů, která předpokládá, že Rusko nebude schopno v budoucnu dostát svým závazkům v dodávkách plynu do Evropy. Ekonomická recese sice snížila evropskou poptávku, ale stejná skupina odborníků se domnívá, že problém spojený s otázkou saturace nastane opět po roce 2012 (Stern 2009: 10). Je důležité připomenout, že takové názory a pochyby jsou doprovázeny doporučením masivnějšího vpuštění zahraničních investic do Ruska a získáním většího počtu licencí v zemi pro zahraniční firmy (Kirk 2008). Jak bylo zmíněno výše, OECD a Mezinárodní energetická agentura tak kritický scénář nepředpokládá a otázkou do debaty spíše zůstává návrat evropské spotřeby na úroveň let 2007 a 2008. Poslední kapitola o ruské restrukturalizaci v plynárenském odvětví, stejně jako část první kapitoly, jednoznačně odpovídá na otázku o dostatečném množství plynu dodávaného RF do EU na střednědobé i dlouhodobé výhledy. Cenová politika a hospodářské reformy vlády RF samozřejmě ušetří nemalé objemy zemního plynu pro potenciální budoucí export.

V této souvislosti stojí za připomínku poslední události v ekonomice RF. Snižující se výkonnost evropského hospodářství silně ovlivnila dříve nasmlouvané kontrakty, které museli evropští odběratelé plynu snižovat. Pro Kreml má taková situace několik důsledků, komplikace s Turkmenistánem (a jinými zahraničními dodavateli) byla popsána výše. Dalším problémem je výpadek příjmů do státního rozpočtu. Zatímco pozitivní saldo příjmů a výdajů rozpočtu RF v roce 2008 činilo 1.707 mld. RUR (2007 – také pozitivní: 1.796 mld. RUR), tak v roce 2009 je saldo záporné hodnotou 2.326 mld. RUR (Businessinfo 2010). Všechny analytické zprávy se shodují v jedné příčině a tou jsou výpadky z obvyklých příjmů palivoenergetického komplexu. I z těchto důvodů musela ruská vláda v roce 2010 přikročit k rozsáhlé privatizaci podílů i podniků ve státním vlastnictví.

Tak silnému propadu příjmů napomohl i mírně nepříznivý kurzový vývoj mezi USD (jímž se platí suroviny) a RUR, kdy 12. 01. 2009 se platilo za 100 RUR asi 3,23 USD a 12. 01. 2010 se platilo za 100 RUR asi 3,19 USD a za poznámku stojí, že po většinu roku 2009 kurz dolaru vůči rublu klesal – nejméně na hodnotu 2,91 USD za 100 RUR (Kurzy měn 2010). Kurzová rizika jsou nebezpečná pro všechny druhy podnikání a v případě majoritních příjmů rozpočtu závislých na volné směnitelnosti se jedná o riziko fatální. Když k tomu připočteme skutečnost, že RF nemá absolutně žádný vliv na cenotvorbu u komodity zemního plynu,³⁷ můžeme dojít ke konstatování, že Kreml musí zvážit několik okolností před případným použitím energetické zbraně. Prodej surovin je businessem silně cyklickým, tedy závislým na kondici ekonomiky, s tím dodatkem, že

³⁷ Ceny zemního plynu se odvíjejí především od cen ropy a RF nemá tak silné postavení pro manipulaci s cenou ropy jako například OPEC nebo jiní producenti.

náklady na těžbu v recesi zůstávají přibližně stejné jako v konjunktúře, zatímco prodeje a cena komodity klesají. V roce 2009 měla firma Gazprom dluhy ve výši 66 % svých ročních příjmů (61,6 mld. USD) a obvyklé zadlužení energetických firem se pohybuje mezi 10 % až 12 % příjmů (Kučera 2009: 47). Vzhledem k nepředpokládanému razantnímu oživení ekonomického cyklu v Evropě se dá logicky předpokládat, že ekonomická situace Gazpromu se bude spíše zhoršovat než naopak a ve střednědobém horizontu bude firma pravděpodobně svoji situaci finančně narovnávat. Autor se domnívá, že i tento fakt omezuje manévrovací prostor pro „Gas Diplomacy of RF“ a nesmíme opomenout varietu jiných možností a prostředků.³⁸

V obecnější bilanci si autor dovolí tvrdit, že RF není dostatečně ekonomicky silná pro využívání zemního plynu jako *nátlakové zbraně* k politickým cílům. Otázkou je, kam zařadit podobné kauzy, kterých jsme byli svědky v letech 2006 a 2009, kdy šlo o tranzitní spory mezi Ukrajinou a Běloruskem. V případě, že se jedná o narovnání *obchodních* pohledávek a vyřešení neoprávněných odběrů zemního plynu určeného jiným zákazníkům, je to spor, který politiku samozřejmě zasahuje, ale jde dle autora především o business (a o peníze) a jako takové je nutné je od čistě politických zájmů rozlišovat. Kreml a Gazprom samozřejmě využívají zemní plyn k politickým cílům. Dle autora jde však o případy „odměn“ za kooperaci v politických aktivitách. Jedná se o výše zmíněné podíly na evropských projektech, „plynové křižovatky“ nebo o podíly na těžbě na území RF.

Zdánlivě s tématem nesouvisející dlouhodobý záměr ruské vlády změnit strukturu vývozu, a tím pádem změnit strukturu domácího hospodářství znamená pro Rusko otázku ekonomického přežití. K tak rozsáhlému projektu je samozřejmě potřeba dostatek financí a Rusko se netají s tím, že zdrojem k možnému přechodu k vyšším technologiím budou suroviny. Energovodní infrastruktura mezi Evropou a Ruskem je zlatou tepnou ruského státního rozpočtu a každé její rozšíření znamená pro Kreml pojistku příjmů. Obvyklá formulace o používání plynu Kremlen jako politické zbraně není úplná a autor se kloní k jiné interpretaci. Moskva používá politiku k zajištění svých ekonomických zájmů, a především příjmů z prodeje surovin, a nebude ochotna směřem k členským státům EU k takovým krokům, které by jakkoliv zavedenou praxi narušily. Autor článku si na rozdíl od velké skupiny autorů v energetických debatách dovolí tvrdit, že nejde

³⁸ Například evidentní finanční a politická podpora a pomoc Kremlu kandidátovi na post ukrajinského prezidenta Viktora Janukovyče (únor 2010) znamenala v konečném důsledku pro RF vyřešení hned několika „ukrajinských“ problémů, včetně tranzitu zemního plynu.

o energetickou závislost EU na RF a že v uvedené relaci nejde ani o vzájemnou závislost obou stran. RF je existenčně závislá na příjmech z EU.³⁹

Sumarizace ekonomických skutečností, které limitují RF k využívání zemního plynu jako politické zbraně směrem k EU:

- silná závislost rozpočtu RF na příjmech z palivo-energetického komplexu, především ze zemí EU (tabulka č. 3);
- existence spotového trhu s plynem a jeho vliv na rozhodování ruských zákazníků v Evropě;
- investiční zaměření na projekty nových plynovodních cest na území EU (NEGP, plánování plynovodu South Stream, kontraktované investice na výstavbu zásobníků plynu);
- předluženost firmy Gazprom a současné rozpočtové problémy vlády RF limitující výstavbu plynovodů v jiných regionech (Dálný Východ);
- stejně tak prozatímní „rezervovanost“ ze strany dálnovýchodních zemí k projektům s RF;
- nutnost dlouhodobé restrukturalizace ruského hospodářství a nutnost zajištění kontinuálního toku investic;
- nemožnost cenotvorby u komodity zemního plynu a hrozba turbulencí na finančních trzích (kurzové rozdíly);
- transakční náklady vydané v minulosti (lobbying, marketingové a distribuční firmy) nejen na společné technické projekty v EU ale i na území RF.⁴⁰

Pokud přejdeme od ekonomického rozměru problému k zahraniční politice RF směrem do Evropy a naopak, dá se upozornit na několik historických postřehů. Styl ruské bilaterální politiky vyjednávat s jednotlivými státy EU samostatně je pokračováním podobné politiky Sovětského svazu, kdy se Kreml vyhýbal situaci, ve které by mohl jakýmkoliv způsobem uznat Evropské společenství. Ze strany Kremlu a ze strany států východního bloku byla dlouhodobě uplatňována bilaterální politika a mezistátní obchodní výměna na úkor komplexních dohod

³⁹ Autor se domnívá, že EU může pružněji diverzifikovat dodavatele nebo reagovat jinými variantami energetického mixu v porovnání s možností RF stejně rychle najít objemově stejné odběratele, stejné ceny a vybudovat potřebnou infrastrukturu.

⁴⁰ V tomto případě můžeme hovořit o částečné limitaci zájmů RF (členská země) organizací GECF (Gas Exporting Countries Forum). Na úplnou odpověď na otázku, zda bude Moskva touto organizací limitována nebo bude sloužit jejím zájmům, si budeme muset počkat. Zejména poté, co byl do funkce generálního tajemníka (01. 01. 2010) zvolen Leonid Bokhanovsky. Proti jeho zvolení stály především Nigérie a Írán. Strategie organizace se teprve tvoří a jejím cílem je získání vlivu na tvorbu ceny zemního plynu a pravděpodobně dělení trhu s touto komoditou.

s Evropským společenstvím (Marek 2006: 70-74).⁴¹ Pokud bychom se podívali na energetickou politiku stejného období ze strany Západu, zjistíme, že země byly silně postiženy jednostranným zvýšením cen ropy (1973, 1979)⁴² a jejich snahou byla diverzifikace a snížení nezávislosti na arabských dodávkách surovin. Do 80. let se datuje jednání a následná výstavba plynovodu ze SSSR směrem na Západ a v této souvislosti stojí za úvahu několik skutečností. Před stavbou energovodu došlo k roztržce mezi administrativou USA a jejich západními spojenci. Přestože R. Reagan odmítal jakoukoliv technickou nebo energetickou spolupráci se SSSR, plynovod byl nakonec postaven. Uvedená situace může nastolit otázku v současnosti. Pokud se nenechaly státy západní Evropy v období tzv. „renesance“ studené války Reaganem přesvědčit k přerušení energetické spolupráce se SSSR, je otázkou, zda tak učiní velké státy EU v případě diverzifikace, v relativně mírové koexistenci, a to na nátlak států především střední a východní Evropy. Faktem také zůstane, že současná situace nenabízí mnoho variant pro snížení energetické závislosti na RF a jedinou možností (kromě Norska) zůstávají ty státy, od kterých se Evropa již jednou diverzifikovala.⁴³ Brusel vyvíjí tlak na RF i prostřednictvím Energetické charty. Signatáři Smlouvy (nejen členové Konference) jsou však země, které suroviny buď nemají (Francie, Německo, Slovensko...) nebo mají svůj těžební „peak“ za sebou (Holandsko, Dánsko) a naopak Smlouvu nepodepsal žádný strategický energetický dodavatel. Rusko je tak jednou z mnoha surovinově bohatých zemí, které na liberalizační podmínky iniciativy energeticky potřebných zemí nepřistupuje. Všichni dodavatelé surovin si tak v Evropě vytváří volnější prostor pro individuální vyjednávání s jejich odběrateli. Jak bylo uvedeno výše, ani poslední výrazný dokument EU, jakým Smlouva o fungování Evropské unie je, nejednotí postup evropských zemí v energetické politice. Filip Černoch přirovnává situaci uvnitř EU ke střetu federalismu a intergovernmentalismu, kdy se EK snaží reprezentovat EU jako celek, avšak jednotlivé země mají vlastní představy o energetické politice (Černoch 2008: 78-79). Takovou rozpolcenost plně reprezentuje primární a sekundární legislativa EU. EK se samozřejmě snaží o ucelenější energetickou politiku sedmadvacítky

⁴¹ Jedním z prvních aktů, kdy Moskva oficiálně uznala společný postup a existenci Evropského společenství, byl podpis aktu KBSE v Helsinkách (1975). Průlom ve spolupráci ES/EU a RVHP přinesl až Mikhail Gorbachev koncem 80. let minulého století (Marek 2006: 89-93).

⁴² V souvislosti s tímto obdobím můžeme připomenout fakt, že tato strategie se kartelu OPEC dlouhodobě nevyplatila. Evropa a ostatní země se více diverzifikovaly a hledaly nové zdroje. Křivka prodaného množství ropy OPECu několik desetiletí klesala. Poučení znají všichni producenti surovin včetně Ruska.

⁴³ Za střednědobým horizontem se však nabízí masivnější rozšíření alternativních zdrojů energie nebo dovoz LNG ovšem opět z arabského světa. Ekonomicky nákladnější by byl případný dovoz LNG z USA a Kanady.

a logicky jedinou zbraní jí zůstává jen a pouze sekundární legislativa⁴⁴ a prostředí vnitřního trhu. Tři energetické balíčky, které EK iniciovala, nejenže v konečném důsledku vytváří transparentní a konkurenční prostředí na trhu s energiemi,⁴⁵ ale komplikuje i případné zájmy o vlastnictví unijních energetických sítí neevropským firmám.

Ruská vláda má široce připravenou vlastní koncepci energetické politiky do budoucna, a to ve využívání všech primárních zdrojů: ropy, plynu, uhlí nebo jádra (ГПФ 2009). V komoditě zemního plynu bylo za posledních deset let v RF učiněno několik liberalizačních kroků, které zlepšují podmínky zásobování plynem doma i pro zahraničí. Přesto je zřejmé, že Kreml si ponechává hlavní zdroje zemního plynu a potrubní soustavu pod kontrolou. Gazprom stejně jako ruská vláda jsou existenčně závislí na příjmech z exportu plynu a této podmínce samozřejmě přizpůsobují svoji aktivitu. V této souvislosti je nutné doplnit, že kromě politiky se jedná především o obchod a problematiku nelze nahlížet jen obzorem politických konsekvencí. Gazprom se chová jako každý jiný obchodní subjekt a snaží se získat maximální podíl na trhu, vytváří strategické aliance i s ostatními důležitými hráči na evropském trhu s plynem. Samotná EU přiznává, že závislost (nejen) na ruském plynu bude narůstat (European Commission 2010) a mnoho jiných alternativ diverzifikace ve střednědobém horizontu neexistuje. RF je třetím největším obchodním partnerem Bruselu a suroviny prezentují 65 % celkového vývozu země do EU a Unie je naopak největším obchodním partnerem Ruska. Prodej surovin v EU naplňuje ročně 40 % rozpočtu RF a 80 % zahraničních investic v Rusku pochází ze zemí EU (European Commission 2010). Uvedená čísla hovoří zcela zřetelně a jsou rozhodně závazkem pro obě strany do budoucna. Mezi EU a Ruskem vzniklo a vzniká několik kontroverzí, které by měly být dle autora zkoumány případ od případu.

Výše zmíněný článek snad auditoriu připomene skutečnost, že téma zahrnuje několik dimenzí – mezinárodní vztahy, obchod a management a jednu od druhé musíme oddělovat, ale zároveň vyrovnaně sledovat. Předložený text snad zapadne do kontextu řádků Jonathana Sterna: „...v Evropě existuje zmatečnost kolem bezpečnostních aspektů ruského plynu, od znepokojení o spolehlivosti dodávek kvůli tranzitním problémům kombinovaných s protikladným názorem investovat do budování nových plynovodů, které by takovou situaci zlepšily vyloučením tranzitních zemí. Stále existuje značný potenciál pro kritiku ruské plynové politiky, především za

⁴⁴ Na rozdíl od tvorby primární legislativy, ze které jsou ještě patrné silné národní zájmy a způsob mezivládního principu jednání (směrem k energetické politice).

⁴⁵ Od příprav prvního balíčku v roce 1996 po přijetí třetího energetického balíčku v dubnu 2009 došlo k efektivnímu posunu především v oblastech vlastnictví sítí, přístupu třetích stran k sítím v EU, otevření trhu s energiemi a funkcí regulátorů trhu s energiemi.

zpomalení cenových a tržních reforem, které byly prioritou ruské agendy. Ale stálá kritika nedostatku investic převažuje nad vysvětlením komplexnosti ruské situace.“ (Stern 2009: 14)

Rozdílnost názorů v EU není problémem jen energetické politiky, stejně jako vztahy velkých a malých zemí nebo „staré“ a „nové“ Evropy, ale jsou přirozenou součástí stále se vyvíjejícího systému EU. Autor se domnívá, že diskusi mezi členskými zeměmi nevnímá Kreml tak emocionálně jako některé členské země samotné. Pro Moskvu znamená EU jednotný trh a především zdroj příjmů. Budoucí pomyslné použití energetické zbraně vůči kterémukoliv členskému státu EU se nemusí ekonomicky (komukoliv) vyplatit.

Seznam literatury

Uvedené elektronické zdroje byly ověřeny ke dni 24. 11. 2010.

Primární zdroje

FAS: NSDD 24: *Mission to Certain European Countries Concerning Oil and Gas Equipment Exports to USSR and Restricting Credits to Soviet Bloc Countries*, 09 Feb 82, on-line text
<<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/index.html>>.

FAS: NSDD 41: *Sanctions on Oil and Gas Equipment Exports to USSR*, 22 Jun 82, on-line text
<<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsdd/index.html>>.

Gazprom Annual Reports (2001 až 2009), on-line text <www.gazprom.com>.

RF: DRF 332: *Decree of the Government of the Russian Federation No. 332 of June 30, 2004*, on-line text
<<http://www.fstrf.ru/eng/about/law/3>>.

Smlouva o fungování Evropské unie, Hlava XXI – Energetika, Úřední věstník Evropské unie, 09. 05. 2008.

VEMEX, interview s Ing. Hugo Kysilkou dne 30. 06. 2010, zástupcem firmy Vemex s.r.o.

Sekundární zdroje

ASLUND, Anders (2003): *Effects of WTO Accession on the Russian Economy*, Carnegie Endowment, on-line text
<<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=620>>.

BLAGOV, Sergei (2009): *Alternative Gas Suppliers Face Overproduction in Russia*, European dialogue, on-line text
<<http://eurodialogue.org/node/679>>.

BUCHAN, David (2009): *Energy and Climate Change: Europe at the Cross Roads*, Oxford, Oxford University Press.

Businessinfo (2010): *Státní rozpočet – příjmy, výdaje, saldo za posledních 5 let*, on-line-text
<<http://www.businessinfo.cz/cz/sti/rusko-financni-a-danovy-sektor/5/1000580/>>.

ČERNOCH, Filip (2008): Energetická politika EU: pozice na půl cesty, in: Šárka WEISOVÁ (ed.): *Evropská energetická bezpečnost*, Plzeň, Aleš Čeněk.

ČPU – Česká plynárenská unie (2007): *Přechod na zemní plyn*, on-line text
<<http://www.cpu.cz/webmagazine/articles.asp?idk=175&ida=508>>.

- DALY, John (2009): *Pipeline Explosion Reveals Turkmenistan-Gazprom Rift*, UPI, 13. 04. 2009, on-line text <http://www.upi.com/Science_News/Resource-Wars/2009/04/13/Pipeline-explosion-reveals-Turkmenistan-Gazprom-rift/UPI-16101239666679/>.
- ECH – Energy Charter (2007): *Regular Review of Energy Efficiency Policies of the Russian Federation – 2007*, on-line text <<http://www.encharter.org/index.php?id=280>>.
- EIA (2009): *Russia Natural Gas*, 03. 06. 2009, on-line text <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/NaturalGas.html>>.
- Energy Charter (1998): *About the Charter*, on-line text <<http://www.encharter.org/index.php?id=7&L=1%2F>>.
- Energy Tribune (2006): *Russia's Natural Gas in Trouble*, 13. 12. 2006, on-line text <<http://www.energytribune.com/articles.cfm/307/Russias-Natural-Gas-in-Trouble>>.
- Euractiv (2006): *EU – Rusko: pokrok v jednání o Energetické chartě na podzim?*, 21. 06. 2006, on-line text <<http://www.euractiv.cz/bezpecnost-a-spravedlnost0/clanek/eurusko-pokrok-v-jednn-o-energetick-chart-na-podzim>>.
- Eurasianet (2009): *Gas Blast Ignites Turkmen-Russian Row*, 09. 04. 2009, on-line text <<http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav041009b.shtml>>.
- European Commission (2008): *Energy, Transport and Environment Indicators*, Luxemburg, Eurostat.
- European Commission (2010): *EU – Russia Energy Relations*, on-line text <http://ec.europa.eu/energy/international/russia/russia_en.htm>.
- Foxbusiness (2010): *Medvedev Orders Crackdown on Russian Energy Waste*, 29. 07. 2010, on-line text <<http://www.foxbusiness.com/markets/2010/07/29/medvedev-orders-crackdown-russian-energy-waste/>>.
- Gazprom (2010a): *Gazprom, Eni and EDF Sign Memorandum of Understanding on South Stream Project*, on-line text <<http://gazprom.com/press/news/2010/june/article100131/>>.
- Gazprom (2010b): *Gazprom, ENI and Enel Agree on Acquisition Terms for 51 per cent Stake in SeverEnergiya*, on-line text <<http://www.gazprom.com/press/news/2009/may/article64560/>>.
- Gazprom (2010c): *Streamlining OAO Gazprom Intra – Corporate Governance Structure*, online-text <<http://www.gazprom.com/investors/faq/>>.
- Gazprom (2010d): *Shtokman*, online-text <<http://www.gazprom.com/production/projects/deposits/shp/>>.
- Gazpromquestions (2010a): *Gazprom on Russian Market*, on-line text <<http://eng.gazpromquestions.ru/index.php?id=5>>.
- Gazpromquestions (2010b): *Transmission*, on-line text <<http://eng.gazpromquestions.ru/?id=6>>.
- HEINRICH, Andreas – KUSZNIR, Julia (2005): *Independent Gas Producers in Russia*, KICES Working Papers No. 2, September 2005.
- KENNEDY, P. (1996): *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500–2000*, Praha, Lidové noviny.
- KIRK, Randy (2008): *Can Gazprom Realistically Meet Its Natural Gas Projections?*, Seeking Alpha, 13. 05. 2008, on-line text <<http://seekingalpha.com/article/76982-can-gazprom-realistically-meet-its-natural-gas-projections>>.
- KORCHAGINA, Valeria (2001): *Gazprom Brings Purgaz Back Under Its Umbrella*, *St. Petersburg Times*, 18. 10. 2001, on-line text <http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=6155>.
- KUPCHINSKY, Roman (2009): *Russian LNG – The Future Geopolitical Battleground*, Washington, The Jamestown Foundation, Working Papers.

- Kurzy měn (2010): *Rubl / dolar – graf vývoje kurzu měn*, on-line text <<http://www.kurzy-men.biz/graf-vyvoj-kurzu-2-roky-rubl-rub-dolar-usd>>.
- LUNÁK, P. (1997): *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*, Praha, Libri.
- MAREK, Dan (2006): *Od Moskvy k Bruselu*, Brno, Barrister & Principal.
- MEDVEDEV, Alexander (2009): *There Is No Need to Build the Great Wall of China on the Gas Market*, Gazprom, 14. 11. 2009, on-line text <<http://gazprom.com/press/reportages/interview-medvedev/>>.
- Oil & Gas Eurasia (2008): *Gazprom's Not the Only Player in Russian Fields*, 01. 08. 2008, on-line text <<http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/80/article/684/>>.
- PRTINA, Srdjan (2008): Role jihovýchodní Evropy v energetické bezpečnosti EU, in: Šárka WEISOVÁ (ed.): *Evropská energetická bezpečnost*, Plzeň, Aleš Čeněk.
- Royal Dutch Shell PLG (2006): *Observations to the European Commission's Preliminary Reports on the Sector Inquiry under Article 17 of Regulation 1/2003 on the Gas and Electricity Markets*, London, Shell Centre.
- STERN, Jonathan (2009): *Future Gas Production in Russia: Is Concern about Lack of Investment Justified?*, NG 35, Oxford, Oxford Institute of Energy Studies.
- STERN, P. J. (2005): *The Future of Russian Gas and Gazprom*, New York, Oxford University Press.
- TSIRELSON, Marrianna (2009): *Gazprom's Reliability as a Gas Supplier: From a European Point of View*, Saarbrücken, VDM Publishing House Ltd.
- YAZEY, Valery (2009): The Ebergy Dialogue Russia – The European Union: Gas Aspects, *Gas Business*, Special issue No. 4.
- Панюшкин, В. – Зыгарь, М. (2007): Газпром. Новое русское оружие. 1-е изд, Москва, Издательство «Захаров».
- Шкута, А. (2008): Европейский вектор газовой стратегии России. 1-е изд, Москва, Издательство «ЕКОН Паблишерз».